

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.6.25>

Пилипенко Дмитро Олексійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

декан факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-1299-6178

ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ПРИНЦИПУ РАЦІОНАЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ І СТИМУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ASPECT ON THE PRINCIPLE OF RATIONAL APPLICATION OF COERCIVE MEASURES AND STIMULATION OF LAW-ABIDING BEHAVIOR IN THE CRIMINAL-EXECUTIVE LAW OF UKRAINE

У статті розглянуто елементи сутнісної складової принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки у кримінально-виконавчому праві України. Проаналізовано теоретичні позиції щодо визначення вказаної галузевої засади. Розглянуто позиції науковців щодо поділу вказаного принципу на дві відокремленої засади, а саме засади раціонального застосування примусових заходів та засади стимулювання правослухняної поведінки. Висловлено авторську позицію щодо сприйняття досліджуваного принципу виключно у редакції визначеної в чинному кримінально-виконавчому законі. Наголошено, що лише визначення й сприйняття вказаного принципу в комплексі створює передумови для належного визначення його сутності. Висловлено авторську позицію щодо сприйняття засади, що досліджується як складносурядної. Попри це зазначено на можливості відокремленого дослідження окремих елементів вказаного принципу. У межах статті звернуто увагу, що окремий елемент досліджуваної засади у вигляді раціонального застосування примусових заходів потребує окремого аналізу. Зосереджено увагу на абсолютно домінуючій точці зору серед науковців, дослідників кримінально-виконавчого права щодо отождошення вказаного елемента досліджуваного принципу із заходами дисциплінарного характеру стосовно засуджених. Підтримано позицію щодо віднесення до цієї категорії також заходів фізичного примусу стосовно засуджених, а саме кайданків, гумових кийків тощо. Зазначено, що вищевказаний елемент досліджуваного принципу також має додаткового враховувати й інші аспекти примусової практики, що містяться у кримінально-виконавчому праві. Висловлено авторський погляд, що заходи з примусового годування цілком регламентуються досліджуваною галузевою засадою. При цьому категорія раціональності також є цілком актуальною для примусових заходів медичного характеру, яка визначає факт та характер їх застосування. Також наголошено, що за вказаних умов до примусових заходів доцільно віднести й примусове лікування засуджених.

Ключові слова: комплексне сприйняття, складносурядний принцип, елемент раціонального застосування примусових заходів, примусове годування, примусове лікування.

The article examines the elements of the essential component of the principle of rational application of coercive measures and stimulation of law-abiding behavior in the criminal-executive law of Ukraine. The theoretical positions regarding the definition of the specified branch basis are analyzed. The positions of scientists regarding the division of the specified principle into two separate principles, namely the principle of rational application of coercive measures and the principle of stimulating law-abiding behavior, are considered. The author's position is expressed regarding the perception of the researched principle exclusively in the version specified in the current criminal-executive law. It is emphasized that only the definition and perception of the specified principle in a complex creates prerequisites for the proper definition of its essence. The author's position is expressed regarding the perception of the basis under investigation as complex. Despite this, the possibility of a separate study of individual elements of the specified principle is indicated. The article draws attention to the fact that a separate element of the research principle in the form of rational application of coercive measures requires a separate analysis. Attention is focused on the absolutely dominant point of view among scientists, researchers of criminal-executive law regarding the identification of the specified element of the researched principle with measures of a disciplinary nature in relation to convicts. The position regarding the assignment to this category of measures of physical coercion against convicts, namely handcuffs, rubber batons, etc., was supported. It is noted that the above-mentioned element of the researched principle should also take into account other aspects of coercive practice contained in the criminal-executive law. The author's opinion is expressed that force-feeding measures are fully regulated by the researched industry principle. At the same time, the category of rationality is also quite

relevant for coercive measures of a medical nature, which determines the fact and nature of their application. It was also emphasized that, under the specified conditions, compulsory treatment of convicts should also be included in coercive measures.

Key words: *complex perception, complex order principle, element of rational application of forced measures, forced feeding, forced treatment.*

Постановка проблеми. Одним з напрямів оптимізації сфери галузевого права є належне визначення його базових елементів. Першочергово до таких елементів належать принципи конкретної галузі права. Серед засад, які є ключовими регуляторами конкретної галузі права провідне місце належить галузевим принципам. Ця прикладна правова аксіому в рівній мірі стосується й галузі кримінально-виконавчого права. Одне з ключових місць серед вказаних принципів належить принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки. Ця засада є багатоконпонентною, що відповідно робить її доволі складною для дослідження. Враховуючи це, на даний час в теорії кримінально-виконавчого права відсутня єдина та стала позиція щодо визначення сутності досліджуваного принципу, а також його окремого елементу у вигляді раціонального застосування примусових заходів.

Стан опрацювання принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки в кримінально-виконавчому праві досліджувався такими науковцями як, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, О.М. Джу́жа, І.В. Жук, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, О.Г. Колб, І.С. Михалко, А.А. Музика, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець та ін.

Метою статті є визначення окремих аспектів принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки в кримінально-виконавчому праві з урахуванням наявних наукових поглядів в теорії кримінально-виконавчого права з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки є одним із галузевих, які визначені законодавцем у ст. 5 КВК. Перш за все варто зазначити, що ця засада не досить часто стає об'єктом досліджень серед вітчизняних науковців. Причину цього складно визначити, адже цей принцип відіграє провідну роль у реалізації завдання кримінально-виконавчого законодавства щодо виправлення і профілактики асоціальної поведінки засуджених, тому, як вбачається, потребує більш ширшої уваги з боку вчених. Спираючись на наявні наукові публікації присвячені цьому принципу, можна стверджувати про відсутність єдиної позиції щодо його сприйняття його сутності. Цей факт

здебільшого пояснюється складною змістовною будовою цієї засадою, яка фактично відображає собою два елементи, це «раціональне застосування примусових заходів» та «стимулювання правослухняної поведінки».

А.П. Гель аналізуючи цей принцип зазначає, що він являє собою не що інше, як принцип поєднання методів переконання та примусу як загальнодержавних методів управління. Цей принцип проявляється у тому, що в ході виконання і відбування покарання до засудженого застосовуються як каральні, так і виховні засоби впливу. Даний принцип втілюється у зміні умов тримання засуджених, у застосуванні до засуджених до різних видів кримінальних покарань заходів заохочення і стягнення, передбачених у статтях 46, 67-68, 82-83, 130, 132, 144-145 КВК України [1, с. 45]. І.С. Михалко вказує, що цей принцип покликаний вирішувати завдання з підтримання соціально корисної поведінки та запобігання суспільно шкідливим вчинкам засуджених шляхом застосування до них комбінації правового примусу та стимулювання. [2, с. 27]. Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки являє собою не що інше, як принцип поєднання методів переконання та примусу як загальнодержавних методів державного управління [3, с. 217]. Фундаментальною основою цього принципу є міжгалузеві принципи доцільності та економії кримінальної репресії [4, с. 110].

Слід цілком погодитись з науковцями щодо наявного тісного взаємозв'язку досліджуваного принципу з іншими галузевими засадами, перш за все з такими як диференціація та індивідуалізація виконання покарань, а також поєднання покарання з виправним впливом. За такого комплексного зв'язку з іншими принципами та враховуючи «двокомпонентність» засади, яка досліджується, слушною є позиція, що в основі своєї цей принцип поєднує в собі методи стимулювання та примусу.

Зазначена структурна складність принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки цілком логічно спонукає науковців до сприйняття цього складного принципу як двох відокремлених засад. Так, А.Х. Степанюк та І.С. Яковець зазначають, що у КВК України раціональне застосування примусових заходів закріплено в нормах, які вста-

новлюють відповідальність засуджених, підстави, порядок і умови застосування до них заходів стягнення. У свою чергу, принцип стимулювання правослухняної поведінки не тільки закріплений у КВК України, але одночасно відображений і у багатьох нормах цього закону. Це перш за все заохочувальні норми. Стосовно позбавлення волі важливу роль відіграють норми стимулювання, що регулюють зміну умов тримання засуджених у кращий бік, зокрема, переведення до іншої дільниці на території установи або колонії іншого рівня безпеки. До заохочувальних норм можна віднести також положення Кодексу, що надають можливість певним категоріям засуджених проживати за межами установи виконання покарань» [5, с. 25, 26].

На нашу думку, дослідження цього принципу дійсно варто здійснювати у контексті відокремленого аналізу кожного його елементу. Проте остаточне сутнісне сприйняття й визначення цієї засади має відбуватись виключно з урахуванням цілісного поєднання як раціонального застосування примусових заходів так й стимулювання правослухняної поведінки у комплексі. Лише поєднання цих елементів формує коректне уявлення про цей принцип, який за своїм змістом фактично є «складносурядною засадою». У цьому контексті слід цілком погодитись з І.С. Михалко, яка слушно зазначає, що законодавча редакція принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених, хоча і сформульована громіздкою, але в ній відображений головний напрям політики у сфері виконання кримінальних покарань [2, с. 17], де процес виконання покарання розглядається як оптимальне співвідношення правового примусу та заохочення. Співвідношення вказаних елементів впливу в суспільстві характеризується конкретно-історичними умовами, рівнем його розвитку та політикою держави у відповідній сфері. Тому в законодавстві сучасної України оптимальне співвідношення правового примусу та заохочення – це важливий крок забезпечення стабільності та стійкості суспільних відносин [2, с. 35].

Отже розгляд та визначення досліджуваного принципу слід розпочати з аналізу однієї з його частин, а саме раціонального застосування примусових заходів. У Кримінально-виконавчому кодексі України раціональне застосування примусових заходів закріплено в нормах, які встановлюють відповідальність засуджених, підстави, порядок і умови застосування до них заходів стягнення. Під час застосування цих заходів закон

вимагає враховувати обставини вчинення порушення, особу засудженого та його попередню поведінку [6, с. 444]. Дія принципу не обмежується тільки сферою дисциплінарної практики при виконанні-відбуванні покарання, а поширюється й на інші примусові (приміром, обшуки, застосування наручників, гумових дубинок, гамівних сорочок тощо) і стимулюючі (умовно-дострокове звільнення засудженого) заходи впливу на засуджених [2, с. 28].

Наведені позиції щодо сутнісного сприйняття раціонального застосування примусових заходів засвідчують про неоднорідність теоретичних позицій щодо цього. Перша позиція пов'язана із зосередженням уваги суто на процесуальному аспекті функціонування цього елементу, визначаючи критерії процедурності встановлення провини засудженого у скоєному дисциплінарному проступку із обов'язковим врахуванням інформації, яка характеризує особу винуватця, а також обставин вчинення ним проступку. Інша позиція сконцентрована на матеріальній, структурній складовій цього принципу із розширенням його елементів за рахунок включення до них таких процесуальних дій як обшук, а також заходів фізичного впливу (застосування кайданків, гумових дубинок тощо). На наш погляд, кожна з вказаних позицій є актуальною, оскільки відображає собою окремі сутнісні елементи принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки. При цьому актуальність різнобічного сприйняття цього принципу не обов'язково свідчить про його повноту. Так детальний аналіз перерахованих позицій щодо процесуального й матеріального сприйняття вказаного принципу свідчить про сприйняття його виключно у контексті дисциплінарної практики, тобто за умов вчинення засудженою особою дисциплінарного проступку. Такий контекст є фактично єдиним для формування сутності категорії «примус» серед науковців щодо визначення досліджуваного принципу. Однак таке сприйняття вказаної категорії дещо звужує її реальну сутність, яка є ширшою за інститут дисциплінарної практики.

Так у змісті чинного КВК є наявними й інші примусові процедури, які не охоплюються змістом дисциплінарного провадження. У даному випадку перш за все доцільно проаналізувати таке явище як примусове годування засуджених, яке визначено чинним кримінально-виконавчим законодавством. Примусове годування є крайнім заходом для збереження життя засудженого і не може бути застосовано у випадках, якщо

відмова від прийняття їжі більше не становить загрози його життю або засуджений заявив про своє бажання добровільно вживати їжу [7]. Також згідно ч. 3 ст. 116 КВК, примусове годування може бути застосовано лише на підставі рішення суду, прийнятого за висновком лікаря, що засудженому загрожує розлад здоров'я стійкого характеру та існує очевидна загроза його життю. Особа, яка відмовилася від прийняття їжі, з моменту встановлення цього факту має перебувати під постійним наглядом лікаря. При підготовці висновку лікар, зважаючи на стан здоров'я засудженого, визначає вид примусового годування [8].

Під час підготовки висновку лікар, зважаючи на стан здоров'я засудженого, визначає вид примусового годування. Видами примусового годування є: 1) годування через назогастральний зонд за допомогою лійки; 2) годування через назогастральний зонд краплинно; 3) годування через назогастральний зонд за допомогою шприца Жане; 4) годування з ложки; 5) годування за допомогою напувальниці; 6) годування через гастростому [7].

Враховуючи сутність наведеного правового механізму примусового годування засуджених, слід зазначити, що, хоча він також являє собою процедуру впливу держави на засудженого проти його волі, проте цей вплив має за мету збереження життя цій особі, що кардинально відрізняє його від процедури дисциплінарної практики, сутність якої знаходиться зовсім в іншій площині правових взаємовідносин держави та засудженого. Також слід наголосити, що така оціночна категорія як «раціональність» в повній мірі стосується й процедури примусового годування. І.С. Михалко досить влучно зазначає, що дотримання раціональності сприяє дозуванню впливу (тобто його міри), вибору засобів та їх співвідношення, що допомагає запобігти крайнощів, відповідати ідеї справедливості правового регулювання (зокрема, при застосуванні примусових заходів). Отже, зазначена категорія... окреслює межі, масштаби та якісну визначеність правового впливу, надає йому стабільності і в той же час гнучкості, динаміки. Таким чином, міра є суттєвою характеристикою правового впливу, необхідною передумовою його ефективного застосування [2, с. 41]. Раціональний – тобто розумний, доцільний [9, с. 1203]. Отже раціональність щодо процедури примусового годування може цілком стосуватися як безпосереднього визначення доцільності самого факту примусового годування, так й раціонального підходу до визначення конкретного виду примусового годування засудженого. Таким чином раціо-

нальне застосування примусових заходів не слід звужувати лише до процедури дисциплінарного провадження, адже змістом цього елементу досліджуваного складно-сурядного принципу, також охоплюється й процедура примусового годування засуджених.

Крім зазначеної процедури примусового годування, змістом досліджуваного принципу також охоплюється й процедура примусового лікування засуджених. Ця правова процедура регламентована ст. 96 КК та ст.ст. 21, 117 КВК. І.В. Жук, підкреслює, що підставою для застосування примусового лікування є сукупність юридичного і медичного критеріїв: 1) встановлений факт вчинення особою злочину (а точніше, її засудження до покарання будь-якого виду); 2) наявність захворювання, передбаченого Переліком особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини, затвердженого наказом МОЗ України від 19.07.1995 р. № 133, що, у свою чергу, підтверджено висновком судово-медичної експертизи. Умовами ж для застосування примусового лікування є висновок судово-медичної експертизи про наявність у суб'єкта злочину такої хвороби, його потребу в лікуванні та засудження такої особи до покарання будь-якого виду [10, с. 168]. У свою чергу А.А. Музика вбачає підставу для застосування примусового лікування у сукупності таких юридичних та медичних критеріїв: 1) наявність у діянні винної особи ознак складу злочину; 2) наявність у особи хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. До умов застосування примусового лікування у порядку ст. 96 КК автор відносить: а) наявність медичного висновку про те, що у суб'єкта злочину є хвороба, яка становить небезпеку для здоров'я інших осіб; б) засудження такої особи до певного виду покарання [11, с. 309].

Зазначений правовий механізм за своєю логікою та структурою також цілком відповідає контексту реалізації принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки у кримінально-виконавчому праві. На відміну від попередньої правової процедури щодо примусового годування засуджених, примусове лікування цієї категорії осіб, згідно з дослівного тлумачення закону, переслідує фактичну мету охорони та захисту здоров'я інших (третіх) осіб, які знаходяться в небезпеці у зв'язку з хворобою конкретного засудженого (-них). При цьому до такої процедури також цілком актуальним є застосування категорії «раціональне», яка полягатиме у розумності й доцільності обсягу й характеру лікування

конкретного засудженого від небезпечної хвороби, яка становить небезпеку для оточуючих, тобто як для засуджених так й для працівників органів й установ виконання покарань.

Висновок. Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки посідає провідне значення в системі галузевих принципів кримінально-виконавчого права. Ця засада є складносурядною та поєднує в собі цілком самостійні правові еле-

менти у вигляді регламентації застосування примусових заходів та стимулювання правослухняної поведінки. Сутнісні аспекти елемента у вигляді застосування примусових заходів не обмежується виключно дисциплінарними стягненнями та/або фізичним примусом щодо засуджених. До таких аспектів також доцільно віднести й примусове годування та примусове лікування засуджених. Ці конструкції цілком відповідають змісту досліджуваного принципу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / О.М. Литвинов та ін. Київ : Дакор, 2015. 632 с.
2. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : монографія. Х. : Право, 2013. 200 с.
3. Карелін В.В. Забезпечення дотримання принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки при застосовуванні до засуджених заходів стягнення і заохочення. Форум права, 2013. № 2. С. 216–222.
4. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України : дис. ... доктора юрид. наук 12.00.08. Івано-Франківськ, 2019. 512 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А. Х. Степанюк та ін. Харків : ТОВ «Одісей», 2008. 560 с.
6. Гнот Х.Я. Принципи забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань в Україні. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки, 2016. № 837. С. 441–446.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування. Закон України від 19.07.2022 № 2428-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2428-20#Text>
8. Кримінально-виконавчий кодекс України Кодекс України. Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
9. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
10. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : дис. ... кандидата юрид. наук 12.00.08. К., 2009. 293 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М.І. Мельник та ін. Київ : Юридична думка, 2004. 352 с.